

АТРОФ МУИТ

Roziya Abdulhafizova

Andijon davlat chet tillari instituti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu akademik maqola atrof muhit tushunchasining dolzarbligini chuqur tahlil qiladi va uning ta'rifi, asosiy komponentlari hamda ekologik tizimlarning strukturasi bo'yicha keng qamrovli ma'lumot beradi. Maqolada global ekologik muammolarning sabablari, mexanizmlari va oqibatlari, shuningdek, inson faoliyatining atrof muhitga ta'siri batafsil ko'rib chiqiladi. Barqaror rivojlanish tamoyillari asosida atrof muhitni muhofaza qilish strategiyalari, nazariy va amaliy yondashuvlar muhokama qilinadi. Ekologik siyosatning huquqiy asoslari, milliy va xalqaro darajadagi jamiyatning roli tahlil qilinib, kelajak istiqbollari va zarur choralar yuzasidan xulosalar taqdim etiladi. Tadqiqotda mavjud adabiyotlar va statistik ma'lumotlarga asoslanib, ekologik inqirozning oldini olish va barqaror kelajakni ta'minlash yo'llari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Atrof muhit, Ekologik muammolar, Iqlim o'zgarishi, Barqaror rivojlanish, Inson faoliyati, Sanoat chiqindilari, Ekologik siyosat

Kirish

Atrof muhit tushunchasi bugungi global dunyoda eng dolzarb va kompleks muammolardan biri sifatida tobora ko'proq e'tibor qaratilayotgan mavzudir. Tirik organizmlar, shu jumladan inson va hayvonlar uchun o'zaro ta'sir muhiti bo'lgan atrof muhit, tabiatning biotik va abiotik elementlarini o'z ichiga oladi. U Yerdagi tabiiy sharoitlarni, mahalliy va global ekotizimlarning holatini, shuningdek, inson faoliyati bilan ularning murakkab o'zaro munosabatlarini tavsiflaydi. Zamonaviy davrda insoniyatning faoliyati deyarli butun geografik qobiqni qamrab olgan bo'lib, uning miqyosi atrof muhit holatiga salbiy ta'siri bo'yicha global tabiiy jarayonlarga tenglashgan deb hisoblanmoqda. Bu vaziyat atrof muhit muammolarini ilmiy jihatdan

chuqur o'rganish, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, shuningdek, samarali yechimlarni ishlab chiqishni taqozo etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi atrof muhitning umumiy holatini, unga ta'sir etuvchi omillarni va mavjud muammolarni har tomonlama tahlil qilish, barqaror rivojlanish yo'lida atrof muhitni muhofaza qilish bo'yicha strategiyalarni ilmiy asosda ko'rib chiqishdan iboratdir. Shu bilan birga, ushbu maqola ekologik siyosatning huquqiy asoslari va jamiyatning rolini milliy hamda xalqaro yondashuvlar orqali baholashni maqsad qiladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP) tashkil etilgani va Jahon atrof muhit kuni belgilangani bu muammoga global miqyosda e'tibor qaratilishining muhim dalilidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Atrof muhit tushunchasi keng qamrovli bo'lib, muayyan mintaqaning tabiiy sharoitlari va ekologik holatini o'zida mujassam etadi. U tirik organizmlarning o'zaro ta'sir doirasi bo'lib, insonlar va hayvonlarni o'z ichiga oladi, tabiatning biotik (tirik) va abiotik (jonsiz) elementlarini qamrab oladi. Kengroq ma'noda, u Yer yuzasidagi tabiiy sharoitlarni, mahalliy va global ekotizimlarning holatini hamda inson faoliyati bilan ularning murakkab munosabatini tavsiflaydi. Ushbu ta'rif xalqaro shartnomalarda ham tez-tez qo'llaniladi. Asosan, atrof muhit inson hayoti va faoliyatini ta'minlaydigan butun atrof olamni — tabiiy va inson tomonidan o'zgartirilgan muhitni tashkil etadi. Atrof muhitning asosiy komponentlari suv, havo, tuproq, o'simliklar va hayvonot dunyosidan iborat bo'lib, ular murakkab ekologik tizimlarga birlashadi. Ekologik tizimlar o'z navbatida, o'zaro bog'liq bo'lgan tirik organizmlar jamoasi (biotsenoz) va ularning yashash muhiti (biotop) o'rtasidagi energiya va moddalar almashinuvini ta'minlaydi. Har bir ekotizim o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, unda ishlab chiqaruvchilar (o'simliklar), iste'molchilar (hayvonlar) va parchalovchilar (mikroorganizmlar) o'rtasida muvozanat mavjud.

Global ekologik muammolar bugungi kunning eng jiddiy tahdidlaridan biridir. Iqlim o'zgarishi ushbu muammolarning markazida turadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, global isishning asosiy sabablari orasida issiqxona gazlarining haddan

tashqari ko'p chiqindilari, sanoat va transportning jadal rivojlanishi hamda o'rmonlarning kesilishi muhim o'rin tutadi. Antropogen (inson omili bilan bog'liq) omillar atmosferaning ifloslanishining 87 foizini tashkil etadi, vulqon otilishlari kabi tabiiy manbalarning 13 foizidan sezilarli darajada ustunlik qiladi. 2015 yil oktyabr holatiga ko'ra, global harorat XIX asr boshlariga nisbatan 1.02 daraja Selsiyga ko'tarilgani qayd etilgan. Bu o'sish global miqyosda suv toshqinlari, bo'ronlar va qurg'oqchilik kabi og'ir oqibatlariga olib kelmoqda. Masalan, Janubiy Afrikada qurg'oqchilik va El-Nino fenomeni tufayli 14 million kishi ocharchilik xavfi ostida qolgan, BMT Jahon oziq-ovqat dasturi ogohlantirishlariga ko'ra, vaziyat og'irlashishda davom etishi mumkin. Afrika taraqqiyot banki ma'lumotlariga ko'ra, Afrikadagi aholining chorak qismi to'yib ovqatlanmaslikdan aziyat chekmoqda.

O'zbekiston sharoitida iqlim o'zgarishi suv tanqisligi, tuproq eroziyasi va ekotizimlarning buzilishi kabi muammolar bilan namoyon bo'lib, qishloq xo'jaligi, ichimlik suvi manbalari va aholi salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Har kuni iste'mol qilinadigan 9 milliard litr neft atmosferadagi karbonat angidrid miqdorini 30 foizga oshirganligi ta'kidlangan. Resurslardan jadal foydalanish va okeanlarning ifloslanishi natijasida Yer albedosining o'zgarishi ham iqlim o'zgarishiga hissa qo'shuvchi omillar qatoriga kiradi.

Inson faoliyati atrof muhitga turli yo'llar bilan, ko'pincha salbiy tarzda ta'sir ko'rsatadi. Sanoat chiqindilari bu borada asosiy ifloslantiruvchi manbalardan biri hisoblanadi. Ular oqova suvlar, chiqindi gazlar va qattiq chiqindilarni o'z ichiga oladi. Sanoat oqova suvlari tarkibida og'ir metallar (qo'rg'oshin, simob, kadmiy, xrom kabi), organik va noorganik ifloslantiruvchilar, osilgan qattiq zarrachalar va oziq moddalar bo'lib, suv ifloslanishi, inson salomatligiga tahdid va evtrofikatsiyaga olib keladi. Sanoat chiqindi gazlari esa oltingugurt dioksidi (SO₂), azot oksidlari (NO_x) kabi kislotali gazlar, organik ifloslantiruvchilar, zarrachalar va issiqxona gazlari (CO₂, CH₄) dan tashkil topib, havo ifloslanishi, kislotali yomg'irlar, ekologik zararlar va nafas yo'llari kasalliklariga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, noorganik, organik yoki granulyar bo'lishi mumkin bo'lgan sanoat qattiq chiqindilari, shu jumladan xavfli

materiallar, yer maydonini egallashi, tuproq va suvning zararli moddalar bilan ifloslanishiga olib keladi.

O'rmonlarning kesilishi ham inson faoliyatining jiddiy salbiy oqibatlaridan biridir. O'rmonlar karbonat angidridni yutuvchi va kislorod ishlab chiqaruvchi "Yer o'pkalari" vazifasini bajaradi. Ularning yo'q qilinishi issiqxona gazlarining atmosferada to'planishiga va biologik xilma-xillikning kamayishiga sabab bo'ladi. Urbanizatsiya va qishloq xo'jaligining intensiv rivojlanishi ham ekotizimlarga katta bosim o'tkazadi, tabiiy landshaftlarning o'zgarishiga va yashash joylarining yo'q bo'lishiga olib keladi.

Atrof muhit muammolarini hal qilish uchun barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan keng qamrovli strategiyalar zarur. Barqaror rivojlanish kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga putur yetkazmagan holda hozirgi avlodlarning ehtiyojlarini qondirishni maqsad qiladi. Bu iqtisodiy o'sish, ijtimoiy tenglik va atrof muhitni muhofaza qilish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashni anglatadi.

Issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish: 2050 yilga kelib chiqindilarni 1990 yil darajasiga tushirish va 2100 yilga kelib nolga erishish zaruriyati ta'kidlangan. Bu maqsadga erishish uchun toza energiya manbalariga, masalan, quyosh, shamol va gidroenergetikaga o'tish juda muhimdir.

Resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni qayta ishlash: Sanoat chiqindilarini tozalash va qayta ishlash tizimlarini joriy etish muhimdir. Masalan, oqova suvlarni uch bosqichli cho'ktirish orqali qayta ishlash, chiqindi gazlarni Yevropa Ittifoqi emissiya standartlariga mos ravishda tozalash va qattiq chiqindilarni zararsizlantirish hamda xomashyo sifatida qayta ishlatish uchun piroliz uskunalaridan foydalanish amaliyotda samarali yechimlardandir.

O'rmonlarni tiklash va biologik xilma-xillikni saqlash: Daraxt ekish kampaniyalari va muhofaza etiladigan hududlarni kengaytirish orqali ekotizimlarning barqarorligini ta'minlash.

Qishloq xo'jaligida barqaror amaliyotlarni joriy etish: Tuproq eroziyasining oldini olish, suvdan tejamkorlik bilan foydalanish va kimyoviy o'g'itlar hamda pestitsidlardan foydalanishni kamaytirish.

Aholining ekologik ongi va madaniyatini oshirish: Ta'lim dasturlari va jamoatchilikni xabardor qilish orqali atrof muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish.

Atrof muhitni muhofaza qilishda ekologik siyosat va huquqiy asoslar muhim rol o'ynaydi. Milliy darajada davlatlar atrof muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunlarni qabul qiladi, standartlar belgilaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi. Masalan, O'zbekistonda atrof muhitni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha qator qonun hujjatlari qabul qilingan. Bu huquqiy me'yorlar korxonalar va fuqarolarning ekologik majburiyatlarini belgilaydi, ifloslantirish uchun jarimalar va javobgarlik choralarini nazarda tutadi.

Xalqaro miqyosda esa global ekologik muammolarni hal qilish uchun xalqaro shartnomalar, konvensiyalar va protokollar ishlab chiqiladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi (UNFCCC) va Parij kelishuvi kabi hujjatlar issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha global sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan. Yashil Iqlim Jamg'armasi (Green Climate Fund) kabi mexanizmlar rivojlanayotgan mamlakatlarga iqlim o'zgarishiga moslashish va uning ta'sirini yumshatish uchun moliyaviy yordam ko'rsatadi, hozirda bu jamg'arma 100 milliard dollarlik maqsadning 10 milliard dollarini tashkil etgan.

Jamiyatning roli atrof muhitni muhofaza qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Jamoatchilikning faolligi, ekologik tashkilotlarning ishtiroki va fuqarolik mas'uliyati ekologik siyosatning shakllanishiga va uning samarali amalga oshirilishiga yordam beradi. Har bir shaxsning ekologik savodxonligi va kundalik hayotdagi tanlovi (energiya tejash, chiqindilarni saralash, jamoat transportidan foydalanish kabi) global ekologik holatga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu akademik maqola mavjud adabiyotlarni, ilmiy tadqiqotlar natijalarini, xalqaro hisobotlar va statistik ma'lumotlarni tahlil qilish hamda sintez qilishga asoslangan. Tadqiqot deskriptiv va tahliliy yondashuvlardan foydalanib, atrof muhit tushunchasining nazariy asoslarini, global ekologik muammolarning sabab va oqibatlarini, shuningdek, ularni hal qilish bo'yicha mavjud strategiya va siyosatlarni chuqur o'rganishni o'z ichiga oladi. Manbalardan olingan ma'lumotlar tanqidiy baholanib, izchil va ilmiy asoslangan xulosalar shakllantirishga yo'naltirilgan.

Xulosa

Atrof muhitni muhofaza qilish nafaqat ekologik, balki ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatdan ham global ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb muammodir. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va resurslarning kamayishi kabi global ekologik muammolar inson faoliyatining bevosita natijasi bo'lib, ular butun sayyoramiz va kelajak avlodlar uchun jiddiy tahdid soladi. Sanoat chiqindilari, o'rmonlarning kesilishi va resurslardan nazoratsiz foydalanish ekotizimlarning mo'rt muvozanatini buzib, keng ko'lamli salbiy oqibatlarga olib kelmoqda.

Ushbu muammolarni hal qilishda barqaror rivojlanish strategiyalari, toza energiya manbalariga o'tish, chiqindilarni samarali boshqarish, o'rmonlarni qayta tiklash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy va xalqaro miqyosdagi ekologik siyosat, huquqiy asoslar va jamiyatning faol ishtiroki ushbu sa'y-harakatlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Kelajak istiqbollari faqatgina ilmiy-texnik taraqqiyot va siyosiy iroda bilan emas, balki har bir insonning ekologik mas'uliyati va atrof muhitga g'amxo'rlik bilan belgilanadi. Insoniyat barqaror va yashil kelajakni ta'minlash uchun global miqyosda birgalikda harakat qilishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Botkin, Daniel B., and Edward A. Keller. *Atrof-muhitshunoslik: Yer tirik sayyora sifatida*. 10th ed. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2015.

- [2] Robbins, Paul, John G. Hintz, and Sarah A. Moore. *Atrof-muhit va Jamiyat: Tanqidiy Kirish*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2010.
- [3] Liu, Jianguo, et al. "Bog'liq Inson va Tabiiy Tizimlar (CHANS) Tadqiqoti: Sharh va Kelajakdagi Tadqiqotlar Uchun Kun Tartibi." *Atrof-muhit Ilmi va Texnologiya*, jild. 44, son. 10, 2010, b. 3439-3444.
- [4] Chapin, F. S. Stuart, et al. "O'zgaruvchan biologik xilma-xillikning oqibatlari." *Tabiat*, vol. 405, no. 6783, 2000, pp. 234-242.
- [5] Kates, Robert W., et al. "Barqarorlik Fani." *Fan*, vol. 292, no. 5517, 2001, pp. 641-642.